

ROSKILDE-UNIVERSITETSCENTER
*Faggruppen for filosofi og
videnskabsteori*

ROSKILDE-UNIVERSITY
*Section for philosophy
and science studies*

Mellem Filosofi og Kommunikation
*Nogle eksempler på problemer der forekommer
virkelighedsfjerne uden altid at være det*

ARNE THING MORTENSEN

FILOSOFI OG VIDENSKABSTEORI PÅ
ROSKILDE UNIVERSITETSCENTER

3. Række: Preprints og reprints

2006 Nr. 1

Mellem filosofi og kommunikation

- nogle eksempler på problemer der forekommer virkelighedsfjerne uden altid at være det.

Studienævnet for kommunikation har bedt mig fortælle om hvad jeg arbejder med - hvilke forskningsinteresser der optager mig lige nu¹. Det er en opfordring jeg er glad for, men den har givet mig hovedbrud. Skulle jeg prøve at fortælle om et af de aktuelle emner jeg pusler med, eller vil det være muligt at give et indtryk af de filosofiske spørgsmål, der dybere set ligger bagved al min forskning, også når denne vedrører temmelig praktiske sager? Jeg valgte - med nogen betænkelighed - at prøve det sidste, men det betyder at I må bære over med en del omveje i min fremstilling. Filosofiske problemstillinger er ikke svære at forstå. Tværtimod er de snarere, set i bagklogskabens lys, ganske enkle. Men det kræver en særlig form for tålmodighed at tage dem alvorligt, og jeg må derfor bede jer følge mig gennem nogle ræsonnementer, der formentlig i første omgang forekommer at have meget lidt forbindelse med praksis for en kommunikationsarbejder.

¹ Forelæsning onsdag d.16. marts 2005, jfr. Semesterplanen for kommunikation, RUC, s.68

Da jeg for snart 50 år siden begyndte at studere filosofi, var der tre klassiske problemkredse som provokerede os i det københavnske filosofiske miljø, og som det var vores ambition at forstå til bunds. For nogle var det vel også et eksistentielt anliggende.

Der var *sjæl-legeme dualismen* med alle dens paradoksale konsekvenser, blandt andet i form af de velkendte "filosofiske problemer": omverdensproblemet, det fremmedpsykiske problem, bevidsthedsproblemet, m.fl. Alle kunne være enige om at der måtte være noget helt galt med forestillingen om en ydre fysisk verden der stilles i modsætning til indre oplevelsesverdener, og ikke desto mindre forekom det uundgåeligt at bruge netop denne model til at beskrive perception, tænkning, m.m. I en perceptionsproces antager vi således at der er en ydre stimulus, som gennem en fysisk proces påvirker nervesystemet, der videre via en neurofysiologisk proces påvirker et af hjernens sensoriske områder, hvorefter processen mirakuløst springer over i den mentale verden hvor der opstår en perceptuel oplevelse: et billede, en lugt, en lyd, osv.

Der var problemerne omkring *moralens begrundelse*. Både fra erkendelsesteoretisk side og fra de empiriske socialvidenskabers side var den traditionelle filosofiske etik kommet under tilintetgørende kritik. Sociologer, antropologer, socialpsykologer og andre havde i den ene undersøgelse efter den anden påvist hvorledes normer blev skabt i sociale processer og hvor dybtgående de var betinget af varierende omstændigheder. At påstå at én bestemt norm var "den gyldige" var at udtale sig imod klare empiriske demonstrationer af at normer er relative og at gyldighed forudsætter en historisk, en social og en personlig kontekst. Samtidig hermed havde filosofferne angrebet selve gyldighedsbegrebet, idet de som Hägerström, Ross og andre påviste at etikken

savnede ontologisk fundament. At påstå om en norm at den "gælder" er at sige noget lige så meningsløst som et vrøvlord (f.eks. "tu-tu"). Der eksisterer ingen moralske kendsgerninger og moralske vurderinger kan derfor ikke have noget der svarer til udsagns sandhedsværdi.

Og endelig var der problemet om *naturlovenes karakter* hvor den klassiske antagelse om en modsætning mellem *iagttagelige fænomener og fysisk virkelighed*, de sidste for eksempel i form af "bagved liggende mekanismer", medførte lige så paradoksale konsekvenser såsom induktionsproblemet. Forestillingen om at naturvidenskaberne afdækker en bagved liggende (fysisk, kemisk) virkelighed, havde fået et par grundskud med relativitetsteorien og kvantefysikken, og i det københavnske filosofiske miljø foregik der en oplyst diskussion om den såkaldte "københavnertolkning" af kvantefysikken. Der var varme fortalere for Bohrs formulering om at indse begrænsningen i vores brug af anskuelige forestillinger når vi skal forstå naturen. Det, det drejer sig om, er at kunne give konsistente beskrivelser af eksperimenter, dvs. give konsistente svar på de spørgsmål vi stiller naturen gennem eksperimenterne og herunder om nødvendigt give afkald på anskuelighed i klassisk forstand. I den berømte diskussion mellem Bohr og Einstein var vi flere der entusiastisk gik ind for Bohrs opfattelse, selvom den jo måtte forudsætte en ny og ikke ganske klar forståelse af naturvidenskabernes ontologi.

Diskussionerne foregik midt i det århundrede som, tror jeg, i kommende filosofihistorier først og fremmest vil blive husket for "den sproglige vending" i filosofien. Ind til og med det 19. århundrede var erkendelsesteorien overvejende psykologisk præget. Fra det 20. århundredes begyndelse vendte flere og flere filosoffer opmærksomheden mod sproget som universel og betydningsfuld erkendelsesbetingelse.

På den ene side var der de matematisk inspirerede forskere, som udviklede logiske formalismer med det formål at forsyne videnskaberne med en stringent deduktionsteori i stedet for dagligsproget med dets mangetydighed og dets intuitivt fungerende logik. De grundlæggende deduktive kalkyler blev for disse forskere lidt efter lidt et standardværktøj som lagde en ramme for filosofisk og videnskabelig argumentation, og som således bestemte hvilken form filosofiske spørgsmål og svar kunne få. Især kom den formelle logik til at påvirke disse forskeres hele forståelse af hvad sprog er, nemlig at sprog er mere eller mindre arbitrært opståede eller udviklede tegnsystemer der har et indre skelet af deduktionsregler og herudover består af et usammenhængende miskmask af pragmatisk fedt der logisk set er uinteressant fordi det mest er ord og vendinger der anvendes til diverse situationsbestemte, ikke-kognitive formål. I det omfang logikerne overhovedet behøver at interessere sig for dagligsprog, er det for at præcisere deduktive strukturer.

På den anden side var der hen imod århundredets midte et stigende antal filosoffer der koncentrerede sig om dagligsproget ud fra den overbevisning at netop dagligsproget var en nødvendig erkendelsesbetingelse som man måtte lære at være opmærksom på i stedet for at forestille sig at det kunne afløses af noget bedre. Dagligsprogsfilosofferne interesserede sig for begrebsanalyser og for dagligsproglige begrebers logik, men mange fulgte den senere Wittgensteins opfordring om at studere hvad ordene bruges til i forskellige slags praksis, snarere end at prøve at finde rent begrebsligt funderede regler. Hvis sprog er praktiske kommunikationsmidler snarere end begrebsstrukturer der lyster en fast logik, er filosofernes opgave at studere ordene i deres praktiske sammenhæng og således måske at blive socialpsykologer eller sociologer lige så meget som filosoffer. 'Sprogspil' og 'livsformer' er eksempler på begreber der således uden videre glider fra filosofien ind i samfundsvidenskaberne.

Jeg var ligesom andre overbevist om at løsningen på de filosofiske paradokser måtte findes gennem en dybere forståelse af sproget. Hvordan bestemmer det vores erkendelse og hvordan er det i det hele taget forudsætningen for menneskeliv, både individuelt og socialt? Deduktionsteoretikerne havde ikke meget at byde på når det gjaldt en sådan dybere filosofisk forståelse af sproget, men det forekom mig at heller ikke dagligsprogsfilosofferne med deres mere og mere fragmenterede studier af ord og af ordenes mangfoldige anvendelser førte til afklaring. Nogle bevægede sig i en slags nykantiansk retning² og søgte sproglige mulighedsbetingelser for at tale klart om objekter, handlinger, osv., altså en slags begrebsanalyser udført lidt mere stringent end forsøgene på blot at definere dagligsproglige begrebskategorier. Men heller ikke her forekom det mig at der tegnede sig en egentlig sprogteori. Det var først da jeg begyndte at studere hvad lingvister sagde om sprog, at jeg fik samling på tankerne. Efter at være blevet inspireret af Hjelmsslevs "Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse" læste jeg i en periode alt hvad jeg kunne få fat på af strukturalistisk teoretisk lingvistik såvel som konkret sprogbeskrivende tekster (grammatikker, semantik, m.m.), og det forekom mig at her fandt jeg endelig kyndige folk som vidste meget om hvad sprog er, meget kyndigere end filosoferne for hvem sprog ofte synes at være noget uhåndgribeligt og abstrakt, hverken dansk, fransk eller kinesisk, hverken talt eller skrevet.

Hvad siger så strukturalisterne om sprog? Det kan jeg selvfølgelig ikke sige på to minutter, men jeg vil dog lige nævne et par pointer. For at forstå den strukturalistiske lingvistik kernebegreber om sprog må man sætte sig i noget man kunne kalde "en oprindelig jagttagerposition" i forhold til fænomenet. Forestil jer I sidder i en bus og hører en gruppe

² Bl.a. P.F.Strawson, se hans "The Bounds of Sense: An Essay on Kant's Critique of Pure Reason"

passagerer snakke livligt løs på et for jer fuldstændig uforståeligt sprog. I kan sætte en båndoptager i gang. Når I afspiller sådanne bånd, hører I det som Hjelmslev kaldte "sproglige forløb", dvs. kæder eller strenge af lyd som foreløbig hverken er genkendelige som tegn eller overhovedet delt i mindre stykker.

Hvad skal der til for at sådanne forløb bliver til struktureret menneskelig tale - bliver således som de høres af tilhørere der kender sproget, nemlig sætninger bestående af ord i bestemte forbindelser? Det første man kan gøre, er at lytte efter gentagelser og således identificere stykker der lyder som forskellige forekomster af samme tegn. Man kunne gøre det samme med intonationer, pauser, m.m. og således måske identificere stykker der kunne kaldes perioder, sætninger, m.v. Lad os sige vi har fundet noget, vi tror, er ord der bliver gentaget, for eksempel 'ja', 'nej', 'kører', 'holder', m.fl. Lad os kalde sådanne stykker for *tegn* og lad os sige at vi har opdelt hele forløbet, eller måske endda mange forløb, i tegn. Om hvert tegn kan vi nu sige, at det har en bestemt *værdi*. Dermed mener vi at det kan optræde i bestemte kombinationer og ikke i andre. For eksempel kan både 'kører' og 'holder' optræde i forbindelsen 'bussen kører' eller 'bussen holder', men ikke i forbindelsen 'kører holder'. Hvis man nu forestiller sig at man har kortlagt en stor mængde tegn, studeret deres tilladte forbindelser og har udviklet en terminologi til at beskrive det man har fundet - så har man en lille grammatik med begreber som sætninger, sætningsled (subjekt, verbum, objekt, m.v.), navneord, udsagnsord, tillægsord, osv. Når vi karakteriserer et tegn med disse ord, karakteriserer vi tegnets *værdi*, dvs. vi angiver hvilke andre tegn det kan optræde sammen med i forløbene. En af de ting vi finder, er at tegn består af andre (mindre) tegn og kan sammensættes til andre (større) tegn. 'Kører' består for eksempel af de to tegn 'kør' og 'er'. Et tegns *værdi* betegner

med andre ord dets mulige pladser i et meget kompliceret netværk af tilladte kombinationer.

En afgørende pointe er at man i den strukturalistiske tradition efter Saussure og Hjelmslev ikke adskiller grammatik og semantik således som andre lingvistiske skoler forsøger. Et sprogligt tegn er en forbindelse mellem et udtryk og et indhold, en forbindelse der kan analyseres med den metode Hjelmslev kaldte "kommutationsprøven". Fremgangsmåden i denne metode er at observere hvordan de ændringer man foretager i udtrykket, systematisk medfører ændring i indholdet og omvendt, f.eks. således som det danske stød kan være betydningsadskillende i ord som 'mánd'-'man', 'kóm'-'kom'.

Den grundlæggende forståelse af sprog som tegn hvis sproglige værdi består i deres indbyrdes kombinationsmuligheder forekom mig, og forekommer mig stadig, at være elementært indlysende, hvorimod de strukturalistiske lingvisters vision om et sprogligt system som noget i retning af en algoritme der kunne definere samtlige et sprogs velformede tegn, forekom mig lige så indlysende forfejlet. Hjelmslev og Uldall baksede med denne tanke i 40'erne og 50'erne og var, så vidt jeg kunne se, ikke kommet nogen vegne. Efter Chomsky's "Syntactic Structures" blev projektet dominerende i amerikansk lingvistik med bedre resultater hvad det formelle angår, men med en langt mindre plausibel opfattelse af hvad sprog egentlig er, herunder med den adskillelse af syntaks og semantik som Saussure og Hjelmslev tog afstand fra³.

³ Saussure og Hjelmslev stod på klassisk lingvistisk grund. For dem var det, tror jeg, en selvfølge at sprog er et kommunikationsmiddel mellem mennesker, og at det lingvister beskriver, er den menneskelige brug af sprog. Alle deres begreber og metoder forudsætter informanter ("native speakers") der betragtes som autoriteter m.h.t. hvad der anerkendes som velformede sætninger, ord osv. Chomsky derimod stod ved indgangen til informationsalderen. For ham var en vellykket sprogteori er teori der kunne omsættes til programmer som ad åre kunne håndtere naturlige sprog, f.eks. maskin-

Sideløbende med studierne af strukturelle, lingvistiske opfattelser var jeg jo gennem min filosofiske skoling optaget af sprogbrug og sprogbrugsteorier, altså af en helt anden forståelse af sprog som tale, som kommunikation, som handlen (dagligsprogsfilosofferne, Wittgenstein, Austin, m.fl). Også denne måde at se sprog på havde støtte i lingvistiske traditioner, især lingvister med interesse for sprogpsykologiske problemstillinger (f.eks. Bühler, Jespersen), selvom disse lingvister var sat lidt i skyggen af den strukturalistiske bølge. Det korte af det lange var, at jeg efter den strukturalistiske rus i begyndelsen af 60'erne først og fremmest var optaget af at finde sammenhæng mellem hvad der forekom mig at måtte være to komplementære, to hinanden gensidigt forudsættende, men ellers helt forskellige teorier om sprog: På den ene side sproget som en struktur af "værdier" der udtømmende bestemmes "sprog-intert", og på den anden side sproget som en aktivitet der drives af og forstås gennem sprogbrugerne. Hjelmslev mente at forholdet mellem sprogsystem og tale (forløb) var en ensidig afhængighed (Intet forløb uden et bagvedliggende system!) hvorimod det forekom mig lige så klart, at sprogsystemet forudsætter talen: Intet sprogligt system uden sprogbrugere der taler og således stadig genskaber systemet! Når de strukturelle lingvister overså det sidste, var det, mente jeg, fordi de ikke bemærkede informanternes afgørende rolle i traditionel lingvistik. Informanter er langt mere end blot automater der svarer ja eller nej når de får forelagt en sætning. Vi har brug for vore snakkende buspassagerer ikke blot til at levere båndoptagelser, men også til efterfølgende at kunne besvare spørgsmål såsom: "Kan man sige dette?", "Giver dette mening?", "Ændrer dette meningen?". Nogle overvejelser over

oversættelse. En maskine forstår ikke meningen med en tekst. Lingvisternes opgave må derfor være at karakterisere en tekst udtømmende ved dens syntaktiske træk. Som bekendt brød dette projekt sammen i slutningen af 60'erne, hvor først semantikken, dernæst pragmatikken blev genindlemmet i lingvistikken.

de dialoger som kommutationsprøven kræver, kunne have gjort dette klart for Hjelmlev.

Som sagt var det dette problem om forholdet mellem en "strukturel" og en "pragmatisk" sprogbeskrivelse, der var omdrejningspunktet for min forskning i 60'erne. En afhandling om "Den logiske karakter af Naturvidenskabens Love" som jeg skrev i 1960, er skrevet under det stærke indtryk af strukturalistiske grundideer. Det som jeg senere har kaldt "den pragmatiske beskrivelse" eller "handlingsbeskrivelsen" af sproget, optræder her under betegnelsen "de sproglige udsagns "anvendte træk"" - en vag betegnelse der har misvisende konnotationer. Men trods sin ufærdighed var afhandlingen om naturlovenes logiske karakter dog et afgørende skridt hen imod det som jeg også i dag anser for en afklaret grundopfattelse af den videnskabelige erkendelses karakter. Først og fremmest lykkedes det i afhandlingen at gøre op med de ontologiske antagelser der førte til de klassiske paradokser. Naturlove er "regler for beskrivelse af eksperimenter", som jeg formulerede det. De er ikke i sig selv beskrivelser af noget alment i naturen, noget alment i eller bagved de konkret iagttagelige naturfænomener, selv om udsagnenes sproglige form har ført til en sådan forveksling. I det hele taget beror den klassiske ide, at det almene er *virkeligt* - at f.eks. en lovmæssig sammenhæng "eksisterer" og bliver "beskrevet" i et videnskabeligt udsagn på samme måde som man beskriver et konkret objekt - på en sammenblanding af sprog og virkelighed. Vi danner og bruger sproglige almenbegreber, f.eks. farvebegreber som 'rød', 'grøn', vægtbegreber som 'at veje 1 kg', osv., men derfra at slutte at der eksisterer ikke-sproglige 'kvaliteter' eller 'egenskaber' som disse begreber refererer til eller er navne på, og som vi således kan tale om ligesom vi taler om konkrete objekter, er at begå det jeg kaldte en "ontologisk fejl". Vi forveksler virkeligheden med en projektion af de semantiske kategorier der er udviklet i vores sprog, og glemmer at

disse kategorier set fra et sprogligt synspunkt er "arbitrære", dvs. er defineret sproginternt og ikke i nogen veldefineret forstand kan afledes af eller aflæses af den ikke-sproglige virkelighed. Saussure udtrykker dette ved at understrege "tegnets arbitraritet". Hvert sprog lægger sit særlige system af semantiske former til grund for en virkelighedsopfattelse, og det er en misforståelse at tro at man ved at studere naturen kunne finde den "rette" virkelighedsopfattelse og dermed finde en semantisk struktur som alle sprog i det lange løb må indrette sig efter.

Det spørgsmål som straks trænger sig på er selvfølgelig, hvordan man uden denne klassiske ontologi kan gøre rede for, at beskrivelser af konkrete ting ikke er arbitrære. Hvis grønthandleren står med et kilo kartofler, taler han sandt når han siger, at "disse kartofler vejer 1 kilo" og det ville være falsk hvis han sagde at de vejer 2 kilo. Dette er ikke arbitrært eller et spørgsmål om det tilfældigvis benyttede sprog. Det drejer sig om hvad der er tilfældet. Med andre ord hvad der er sandt.

I afhandlingen om naturlovenes logiske karakter besvarede jeg dette spørgsmål med en variant af den pragmatiske sandhedsteori. Når vi fremsætter et udsagn, indtager vi så at sige en bestemt position i det sproglige felt, en position med bestemte forudsætninger og konsekvenser som vi i givet fald er parat til at stå inde for, - i lighed med hvad vi gør når vi trækker et bestemt træk i et skakspil. Den sproglige position, udsagnet, kan udfordres af en anden sprogbruger som f.eks. kan sige "Et kilo? Mon dog? Er du sikker på at der ikke er lidt mere eller lidt mindre end et kilo?" og derefter kan der udspille sig en diskussion om kartoflernes vægt. Det er ikke arbitrært hvad denne diskussion ender med. Efter at have været rundt om forskellige forbehold - for eksempel en overvejelse af hvor nøjagtigt man skal forstå vægtenheden i kilo når det handler om kartofler - vil de diskuterende parter

måske til sidst lægge kartoflerne på en vægt og hermed afslutte diskussionen i enighed. Jeg kaldte en sådan handling for en "stophandling", dvs. en handling som i praksis afslutter en diskussion uanset at det ville have været muligt, logisk set, at blive ved at diskutere resultatet. Efter vejningen ville det, under de givne betingelser, have været pindehuggeri at fortsætte diskussionen, men en kværlantisk person kunne meget vel finde på argumenter at fortsætte med, hvis han havde energi og lyst.

Diskussioner om almene udsagn⁴ føres på samme måde, mutatis mutandis. En diskussion kunne f.eks. dreje sig om hvilken vægtfylde rå og kogte kartofler har. Efter en række argumenter ville det være nærliggende at afslutte diskussionen med et lille eksperiment hvor de to slags kartofler blev sammenlignet. Også her kan diskussionen fortsætte selv efter en stophandling, f.eks. ved at én af parterne rejser tvivl om hvor nøjagtigt kartoflernes rumfang er blevet målt, men man når hurtigt det punkt hvor en fortsat diskussion bliver til pindehuggeri.

Med analysen af "den ontologiske fejltagelse" var præmisserne givet for en ny forståelse af sjæl-legeme problemet. Mysteriet om de oplevede kvaliteter der på en eller anden måde reproduceres i et indre univers synkront med de fysiske og fysiologiske processer der foregår i kroppen og dens omgivelser, opløses i og med at kvaliteterne analyseres som sproglige (semantiske) størrelser. De er ikke egenskaber i tingene, som skal transporteres ind i bevidstheden hvor der reproduceres oplevelser svarende til egenskaberne, og der er

⁴ Almene udsagn er udsagn om begreber i modsætning til udsagn om tids- og stedsbestemte objekter.

ikke behov for teorien om et indre univers som beholder for disse oplevelser⁵.

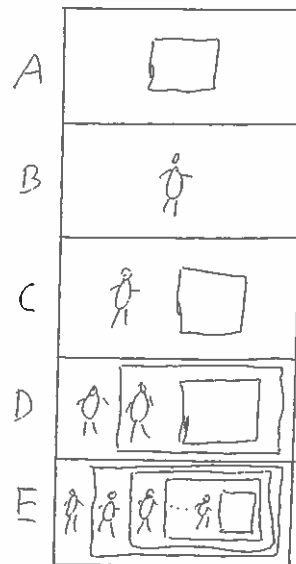
Engang i slutningen af 60'erne holdt jeg et foredrag i Selskabet for Filosofi og Psykologi hvor jeg prøvede at forklare denne for mig på det tidspunkt indlysende erkendelse. Foredraget handlede om psykofysik, dvs. den klassiske udforskning af forholdet mellem stimulus og oplevelse som var begyndt med Fechner og som stadig var én af de vigtige psykologiske discipliner, og min pointe var at det var en misforståelse at betragte et psykofysisk forsøg som en proces hvor en fysisk kvalitet forårsager en oplevelseskvalitet og hvor de to kvaliteter sammenlignes med henblik på at finde et lovmæssigt forhold mellem dem. Min tese var at de pågældende kvaliteter, de fysiske såvel som de psykiske, var ontologiske misfostre af den fejlagtige opfattelse af forholdet mellem sprog og virkelighed, og at psyko-fysiske forsøg retteligt burde betragtes som beskrivelsesforsøg, hvor forsøgslederen sætter bestemte begrænsninger på forsøgspersonens adgang til at undersøge det perciperede objekt. Til min forbavselse syntes de tilstedeværende psykologer at tesen var langt mindre indlysende end jeg gjorde. Rent ud sagt forekom det mig at de foretrak at forblive i deres ontologiske vildfarelser frem for at deltage i det afklaringsforsøg jeg lagde frem. Filosofiske ideer præger vores tankesæt dybt, og man bør ikke lade sig overraske af hvor meget modstand der skal overvindes, før nye ideer bliver taget alvorligt, også selvom de nye ideer, set i bakspejlet, forekommer enkle. Jeg skrev derfor en bog hvor jeg satte mig for at rekapitulere hovedlinien i det videnskabsteoretiske standpunkt jeg var nået frem til, samt at gå nøjere ind på de perceptionspsykologiske forhold.⁶ Udover analyserne af perceptionsproblemerne lykkedes det mig at nå længere i forståelsen af hvordan de to modsatte sprogteorier er for-

⁵ Se bl.a. "Perceptionsproblemet" s.144ff i "Sprogligt Håndværk", RUC 1992

⁶ "Perception og Sprog. Et filosofisk Essay", Akad. Forl., Kbh. 1972

bundne. Det stod nu klart at de to teorier, som jeg kaldte hhv. "den strukturelle" og "den pragmatiske" sprogbeskrivelse, på én gang måtte være hinandens modsætninger og hinandens forudsætninger, og at netop dette grundlæggende dualistiske forhold måtte være nøglen til at forstå hvad sprog er.

Jeg benyttede en lille figur til at illustrere den refleksivitet som er central i forholdet. Lad figuren A stå for en bestemt sproglig struktur og figuren B stå for den tilsvarende sproglige handling. Figuren C står da for hvad man kan kalde udførelsen af en bestemt velstruktureret talehandling. I og med at talehandlingen er velstruktureret og udføres reflekteret, foreligger der imidlertid en mere omfattende sproglig struktur som inkluderer refleksionen over C og dog kan denne kun foreligge i og med at den artikuleres, dvs. udføres sprogligt i form af yderligere en talehandling D, og således videre. Figuren skal naturligvis tages med overbærenhed. Den belyser i bedste fald kun refleksiviteten i forholdet mellem den strukturelle og den pragmatiske sprogbeskrivelse, og ikke forholdets karakter i øvrigt.

Desværre er jeg ikke sikker på det lykkedes mig at forklare hvorledes vi kan lægge den cartesiske ontologis mystifikationer bag os og give afkald på at løse problemer der kun opstår på grund af en fejltagtig sprogfilosofi. Vi har ikke brug for hypotesen om en indre beholder til "oplevelser"

som der ikke er plads til i den fysiske ontologiske univers, i den såkaldte "fysiske verden". Og vi har i det hele taget ikke brug for den ontologiske reduktionisme der efterlader os med et besynderligt skelet af en virkelighedsopfattelse hvor det kræver store filosofiske anstrengelser at argumentere for at de simpleste hverdagsting overhovedet "eksisterer" (sekundære sansekvaliteter, fri vilje, skønhed og hæslighed, godhed og ondskab). 'Virkelighed' og 'uvirkelighed', 'eksistens' og 'ikke-eksistens' er begreber der har god mening i bestemte kontekster, for eksempel til at skelne mellem hvad der står i en historisk roman om Jesus, i en fag-historisk fremstilling eller i en religiøs fremstilling af Jesu liv. Men løsrevet fra sådanne kontekster tjener de kun til at fremmane vildledende og filosofisk absurde billeder.

Dermed være naturligvis ikke sagt, at jeg med bogen om perception har anvist løsninger på alle bevidsthedsfilosofiske problemer. Jeg mener at en række spørgsmål, f.eks. om kommunikation og erkendelse, blev placeret i en filosofisk sammenhæng som åbnede for empiriske undersøgelser, men først og fremmest så jeg stadig problemet om forholdet mellem handling og struktur som uafklaret - en uklarhed som blev accentueret da der nogle år senere opstod en del blæst om synspunkter som nærmede sig en karikatur af hvad jeg var kommet frem til. Under betegnelsen "socialkonstruktivisme" blev det hævdet, at virkelighed *konstrueres* i vores sproglige-sociale praksis. Overfor den naturvidenskabelige ontologi stillede samfundsforskere således en ontologi der var subjektivistisk og fantasifuld i stedet for reduktionistisk og objektivistisk. Lige filosofisk uholdbare var de begge.

Jeg vil lade de filosofisk-psykologiske spørgsmål ligge for denne gang. De er relevante, også for at forstå kommunikationsproblemerne karakter. Men den tråd jeg vil følge, fø-

rer frem mod en mere direkte sammenhæng med kommunikation.

Som sagt var jeg ikke tilfreds med forklaringen på forholdet mellem den strukturelle og den pragmatiske sprogteori, heller ikke således som jeg var nået frem til at forstå dette i bogen om perceptionspsykologi. Som system betragtet er et sprog en struktur med en udtryks- og en indholdsside der er forbundet i internt definerede relationer, og som således er "arbitrær" i forhold til alt hvad der ligger udenfor strukturen, herunder hvad sproget (strukturen) bruges til. Betragtes sproget fra den pragmatiske side, beskriver vi hvordan det bruges til kommunikative formål i forskellige situationer. Her er det især interessant hvordan det bruges til beskrivelse, og jeg har ovenfor nævnt hvordan dette indebærer *diskussioner* som indholdsmæssigt set kunne fortsættes ubegrænset, men som i praksis afsluttes med en *stophandling* - en handling som de diskuterende parter er enige om at opfatte som en definitiv, om end foreløbig, afgørelse af det diskuterede spørgsmål. En stophandling kan være en observation der foretages i fællesskab, men det kan også være en henvisning til en model som overbeviser de diskuterende parter om en bestemt afgørelse.

Det ses umiddelbart, at det ufærdige ved denne forklaring er stophandlingens karakter og funktion. Uden stophandlinger ville diskussioner føre til vilkårlige resultater - vilkårlige i samme forstand som musikstykker ender vilkårligt: der kan være gode æstetiske og/eller praktiske grunde til at de slutter et bestemt sted, men afslutningen er ikke tvingende således som vi betragter bestemte beskrivelser som tvingende rigtige eller forkerte.

Hvordan kan da stophandlinger fungere som tvingende afgørelser? Det kan de i og med at de deltagende parter i en diskussion konstaterer at diskussionens formål er opfyldt.

At fortsætte den ville være uden praktisk mening. Et mere præcist svar herpå optog mig i 80'erne, da jeg begyndte at beskæftige mig mere indgående med faglig kommunikation eller "faglig formidling" som vi kaldte det. Her blev jeg klar over hvor central betydning billeder og visualiseringer har for erkendelse, såvel for den erkendelse der opnås gennem observation, som for den såkaldte teoretiske erkendelse der opnås ved skrivebordet. Det er en gammel filosofisk antagelse at sansning og tænkning er to hovedkilder til erkendelse, og filosofferne har søgt forklaringer på hvordan disse almenmenneskelige evner er indrettet og fungerer således at den erkendelse der opnås, er pålidelig. Udgangspunktet har med andre ord været en psykologisk model hvor opmærksomheden samlede sig om subjektet og dets kognitive processer, hvorimod jeg fandt det klart at den afgørende del af svaret må ligge i den måde vi praktisk håndterer objekter som vi observerer og beskriver - med andre ord i det vi *gør*, frem for i vores indre konstitution. Det er her, billeder bliver centrale.

Den sanselige verden kan ikke observeres uden en metode til at "fastholde øjeblikket" eller (med et andet misvisende udtryk) "standse tiden". Den sanselige verden er en strøm hvor alt stadig forandres, og når vores sprogbrug forløber glat, fungerer den på forandringens betingelser, det vil sige tegnenes sproglige værdi er ikke et problem. De fungerer ligesom fuglenes skrig, måske mere eller mindre effektivt, men uden at der er brug for at reflektere over deres betydning. Menneskelige sprog er imidlertid ikke altid glatforløbende talelydsymfonier. Tværtimod kræver de ofte refleksion, betydningsjusteringer, og hertil er der brug for særlige observationsmetoder. Jeg har kaldt sådanne metoder for *abstraktion*, idet de består i at "trække objekter ud af" tidsforløbet, betragte dem tidløst som eksemplarer af en type eller en art i stedet for som konkrete individer. Hvis vi for eksempel interesserer os for botanik, kunne vi ønske et præcist

sprog til vores beskrivelser af mælkebøtter. I min græsplæne gror der en mælkebøtte_A som vi kan bruge til at studere mælkebøtten_B's udseende, opbygning osv.⁷ Hvis jeg graver mælkebøtten_A op og lægger den på dissektionsbordet, giver jeg den status som *abstrakt objekt*, der repræsenterer eller eksemplificerer mælkebøtte_B, og jeg kan dermed benytte den som beskrivelsesøvelse:

Hvilken slags rod har mælkebøtten_B?

(Svar: pælerod).

Hvordan sidder bladene på mælkebøtten_B?

(Svar: som en bladros direkte på roden)

Hvilken slags blomsterstand har mælkebøtten_B?

(Svar: Kurveblomst).

Ved at etablere et bestemt semantisk felt hvor disse spørgsmål-svar relationer, plus al den øvrige botaniske viden om mælkebøtten_B, er sprogligt klarlagt, er der givet en bestemt anvisning på, hvordan vi skal beskrive en plante i og med at vi mener den skal beskrives som en mælkebøtte. Anvisningen vil normalt være knyttet til tegninger eller fotografier, der således bruges som kunstige erstatninger for den mælkebøtte som blev gravet op i min have og gjort til abstrakt objekt. Tegninger, fotografier og andre slags afbildninger der bliver brugt således, vil naturligvis ofte have en vis umiddelbar lighed med et naturligt eksemplar af slagen, men dette er ingen betingelse. Ligheden kan være skematisk og uanskelig når blot den er fastlagt som bestemte beskrivelsesregler.

Når et semantisk felt på denne måde er forankret i en beskrivelsespraksis der er etableret og stadig korrigeres som en del af sprogfællesskabets forudsætninger, er der sat grænser for hvor vilkårlige stophandlinger kan være. De sproglige systemer er forbundet med verden igennem denne praksis, og forbindelsen formidles gennem beskrivelsen af

⁷ "Mælkebøtten_A" og "mælkebøtten_B" i denne sætning refererer til to forskellige objekter, den første til den konkrete mælkebøtte i min have, den anden til mælkebøtten som art.

abstrakte objekter. Stophandlinger er den situations- og personbestemte måde dette fungerer på i hverdagen: som observationer, opslag i bøger, konsultation af eksperter, osv.

Som nævnt er det kun en del af vores erkendelse der opnås ved sansning. Ifølge klassikerne er tænkning en anden ligeså afgørende erkendelseskilde, som er tilstrækkelig til at vise sandheden af udsagn som for eksempel:

- 1) '2+2=4'
- 2) 'samme objekt kan ikke både være medlem og ikke være medlem af samme klasse'
- 3) 'en del kan ikke være større end den helhed den er en del af'

Der kan nævnes en ubegrænset mængde lignende udsagn som vi anser for sande, eller som vi kan overbevise os om er sande, uden at behøve observationer. Udsagnene er diskutabile således som alle udsagn er det, men diskussionerne føres og afsluttes på en anden måde end diskussioner om en mælkebøtte. Her drejer de sig om hvad der nødvendigvis er, eller hvad der blot muligvis kan være, tilfældet, hvorimod udsagn om mælkebøtter drejer sig om hvad der faktisk er tilfældet.

Diskussioner om nødvendighed og mulighed afsluttes med stophandlinger af en anden art, nemlig ved konstruktion af modeller der definerer bestemte, simple tankehandlinger såsom 'at skabe et objekt', 'at indsætte et objekt i eller fjerne et objekt fra en bestemt plads', 'at ordne en bestemt mængde objekter', osv.⁸ Hvis man for eksempel skal vise at $2+2=4$, kan man begynde med at skabe en mængde objekter. Det kan gøres ved at lægge nogle genstande på et bord og erklære hver af dem for at være et objekt. Operationen 'at tælle objekterne' udføres ved at tage ét objekt ad gangen, tillægge den et bestemt tal fra talrækken (en semantisk kategori), og

⁸ se Sprogligt Håndværk: *Begrebsafklaring. Skitse til en teori om tankeværktøjer*, s. 100ff

flytte den fra gruppen af 'endnu ikke talte objekter' til en gruppe af 'talte objekter'. Operationen 'at addere to tal' udføres ved at tage to grupper objekter og samle dem i én gruppe. Osv. Kort sagt: ' $2+2=4$ ' kan læses som en instruktion om at udføre bestemte, simple handlinger i en modelsituation, og en stophandling der kan bruges til at afslutte en diskussion om udsagnet " $2+2=4$ ", kan være at udføre de pågældende handlinger⁹.

På tilsvarende måde afgøres alle diskussioner om nødvendighed og mulighed. For det andet eksempel vedkommende kunne det gøres ved at tegne en cirkel som billede af en bestemt mængde, lade en genstand (f.eks. en bukseknop) være et element der kan placeres i eller udenfor cirklen og således repræsentere relationen 'at være element i en mængde'. Stophandlingen kan da bestå i at demonstrere at samme bukseknop ikke både kan placeres i og udenfor cirklen.

Forlader vi de meget simple eksempler, ses det at samme fremgangsmåde bruges f.eks. i eksperimentelle videnskaber, hvor diskussioner om empiriske lovmæssigheder (empirisk nødvendighed og mulighed¹⁰) afgøres ved at designe eksperimenter, dvs. modelsituationer, hvor eksperimentator kan foretage bestemte indgreb og konstatere bestemte resultater, f.eks. (for at citere Archimedes' berømte eksperiment) "nedsænke et legeme i en væske" og konstatere at det "taber lige så meget i vægt som den fortrængte væskemængde vejer". Et veltilrettelagt eksperiment kan være en meget overbevisende stophandling, lige så overbevisende som de modelsituationer der bruges i aprioriske videnskaber, men for dem begge gælder det, at det der stopper diskussionerne, er den praktiske demonstration, og ikke de sproglige (semantiske)

⁹ Udsagnet ' $2+2=4$ ' har således to sideordnede betydninger: en strukturel hvor det hævdes at mængden ' $2+2$ ' er identisk med mængden ' 4 ', og en pragmatisk hvor lighedstegnet fungerer som instruktion (se ovenfor side 13).

¹⁰ Den klassiske forestilling om universel generalisering som et induktivt ræsonnement, er forkert.

strukturer som sådan. Set som strukturer er disse ubegrænset produktive¹¹ og kun når begge sprogteoriens komponenter, både den strukturelle og den pragmatiske komponent, tages i betragtning, bliver det forståeligt hvorledes den sproglige produktivitet kan tæmmes til bestemte formål, snart til fabuleringen og eventyrfortælling, snart til poesi, snart til daglige gøremål, og i særlige sammenhæng til den videnskabelige beskrivelses krav om stringens.

Dermed er jeg tilbage ved billederne og deres funktion i faglig formidling. Det er velkendt at modeller, diagrammer, illustrationer, m.m. bruges i alle fag, både som hjælpemidler i forskningsprocessen og i undervisningen. Et teoretisk begrebsapparat opnår først sin endelige form - når først den klarhed og evidens som et videnskabeligt fag kræver - i og med at kernebegreberne er forankret i sådanne "tankeværktøjer" der kan bruges til at afgøre diskussioner om hvad der er tilfældet, og om hvad der nødvendigvis må eller muligvis kan være tilfældet. Spørgsmålet om billeder i faglig formidling er således langt mere end et spørgsmål om appetitlig indpakning af et vanskeligt og måske "tørt" stof. Rigtigt forstået er det ofte billederne som fremtvinger begrebslig afklaring. At beskrive nøjere hvordan dette foregår, ser jeg som en forskningsopgave der endnu står ved begyndelsen, men hvor de hjælpemidler der nu er til rådighed til billedbehandling, kunne åbne nye perspektiver.

Også på to andre områder ser jeg forskningsopgaver som er fristende, fordi et klarere sprogfilosofisk udgangspunkt åbner nye perspektiver:

En del af det 20. århundredes moralfilosofi har været fanget i metodologiske problemstillinger, som udsprang af den skepsis der fra århundredets begyndelse omgav moral og

¹¹ Jfr. Hjelmslev, Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse, (side 96ff), Munksgaard, Kbh. 1943

moraliserende betragtninger. Det var videnskaben der var i centrum, omgivet af optimisme, og de talrige påpegninger af at moral og videnskab var to helt forskellige ting (nærmest hinandens modsætninger) gjorde moralskepticismen til det moralfilosofiske hovedproblem. Jeg skal ikke gå nærmere ind på hvorfor dette efter min mening er et blindt spor. Jeg ser ikke den dybe kløft mellem videnskab og moral, og jeg ser for mig muligheden for at genoptage moralske studier der ligger i forlængelse af tidligere århundreders bestræbelser, ikke blot i den forstand at studierne lever op til videnskabelighedskrav, men også i den forstand at de drives tværvideenskabeligt. I det 18. århundrede var økonomi f.eks. eksplicit en "moralisk" videnskab. Det er det også i dag, men ikke eksplicit i og med at økonomerne forstår sig som "eksperter" eller "teknikere" der stiller muligheder op og overlader det til politikerne at træffe de moralske valg. Filosoferne har trukket sig tilbage og beskæftiger sig med meta-spørgsmål. Med andre ord: der sidder tre grupper i hver deres faglige departement og beskæftiger sig hver på sin måde med det der burde være ét fag, én faglig bestræbelse. Vores bestræbelser her på RUC for at tilrettelægge forskning og undervisning i tværfaglige miljøer kan ses som forsøg på at genoptage nogle forbindelser der således har været afbrudt.

Også i kunsten forekommer det mig at man må kunne tage spørgsmål op, som har været betragtet med skepsis i det 20. århundredes meta-æstetiske forskningsmiljøer. I stedet for at diskutere hvad den gode kunst kan lære os, har filosoferne brugt kræfter på at diskutere hvad kunst overhovedet er, hvad kunstnerisk kvalitet overhovedet er, eller i hvilken forstand et kunstværk overhovedet eksisterer? Meget interessant. Men det mest interessante ved kunst er jo faktisk, at det i de fleste kulturer er vejen til at løfte os op over hverdagen, lære at indse noget der overskrider vores erfaringsverden, eventuelt noget ophøjet, noget skønt, idealer at stræbe efter. Dette er umiddelbart forståeligt med det sprog-

filosofiske udgangspunkt jeg har søgt at forklare, og også her ser jeg forsknings- og formidlingsopgaver, som må friste enhver der står mellem filosofi og kommunikation med et ben i hvert fag.